

**Примусове виселення українців з етнічних історичних поселень:
Рівненщина**
(рекомендаційний список літератури)

На Рівненщині перші депортації почались у 1939-1940 рр. Продовжувались вони у 1944 - поч. 50-х роках.

1939-1940 рр. вперше за багато століть українці возз'єдналися в межах однієї державної структури, але разом з тим возз'єднання принесло населенню західного регіону трагічні випробовування, породжені системою сталінізму. Восени 1939 р. і навесні 1940 р. почалась депортація з Рівненщини в глиб країни польських осадників, службовців польського апарату управління, поліцейських, сімей польських військовополонених, які знаходились, а потім були знищені НКВС в таборах, біженців з центральної та західної Польщі, які знайшли в Західній Україні притулок від фашистів.

Головний удар спрямувався на політичну та культурну інфраструктуру, створену українською інтелігенцією за роки у несприятливих умовах польського панування. З «буржуазними націоналістами» в західних областях органи НКВС розправлялися прискореними темпами. Тут переправляли на схід вже не окремих осіб, а цілі соціальні верстви. Депортації підлягали також колишні білогвардійські офіцери, родичі загиблих та перебіжчиків до Німеччини.

Друга хвиля депортації прокотилась у квітні 1940 р., коли було вивезено заможних селян—«куркулів» (до 6000 сімей із Західної України та Західної Білорусі). Всього із Західної України в 1939-1940 рр. було вислано до Сибіру, Поволжя, Казахстану та на Північ, за різними підрахунками, від 10 до 20 % населення.

З 1944 р. загострюється обстановка на Західній Україні. Особливо ускладнилася вона в ході визволення Червоною Армією західноукраїнських областей, в т.ч. Рівненщини.

12 березня 1944 р. було прийнято розпорядження НКВС СРСР: «Сім'ї, у складі яких є оунівці, що перебували на нелегальному становищі, або ті, що займалися бандитизмом, а також сім'ї засуджених оунівців взяти на облік і виселити по тилкових областях Союзу».

22 березня 1944 р. виданий наказ НКВС СРСР: «Направлення на заслання членів сімей оунівців і повстанців проводити після затвердження постанови, не чекаючи одержання рішення Особливої наради».

У квітні 1944 р. почалась депортація членів сімей оунівців. На кінець 1945 р. на спецпоселенні вже перебувало 16200 оунівців (6127 сімей). Загальна кількість переселенців із Західної України на листопад 1947 р. – 25877 сімей (74799 чоловік).

Про масштаби депортаційних акцій із західних областей України дає уявлення довідка МВС УРСР, в якій підбивалися підсумки виселень за період 1944-1946 рр. За три роки із семи західних областей було виселено 14729 сімей або 36609 чол. (в т.ч. з Рівненської області), а окремо з Рівненщини – 2991 сім'ю або 7345 чоловік.

Майже три тисячі жителів Рівненщини стали жертвами операції «Захід». Це наймасовіша і найкоротша в часі депортація українців. 70 років тому фактично за добу із 6-ти західних областей України вивезли до Сибіру 77 тисяч людей різного віку, яких запідозрили у зв'язках з УПА. 75 відсотків депортованих – це були жінки і неповнолітні.

За даними МВС України, протягом 1944-1952 рр. із західних областей України було депортовано 65906 сімей (203662 особи), в т.ч. членів родин учасників «банд націоналістичного підпілля», «бандпособників» та членів їхніх родин – 182543 особи, «куркулів» з родинами – 12135 осіб, єговістів, колишніх військовослужбовців армії Андерса з їхніми родинами – 8984 осіб.

Спецпоселенці з Західної України, Рівненської області були розселені у Красноярському, Приморському, Хабаровському краях, Комі та Якутській АРСР, Архангельській, Кіровській, Молотовській, Тюменській, Кемеровській, Челябінській, Омській, Іркутській, Карагандинській областях. Багато з них додому так і не повернулося.

Після смерті Й. Сталіна масові депортації припинилися, однак скасування правових обмежень для депортованих тривало до 1956 р. Повоєнні депортації на західноукраїнських землях мали «антинаціоналістичне» забарвлення і яскраво виражений етнічний характер. Примусові виселення населення західноукраїнських земель пришвидшили колективізацію, підірвали соціальну базу українського руху Опору, змінили етнічну та соціальну структуру регіону.

Сучасне суспільство засуджує практику насильства, як тяжкий злочин, що суперечить основам міжнародного права, гуманізму.

Віхи історії України в документах і матеріалах (1939 – 1991 рр.) : хрестоматія / уклад.: О. В. Власюк, В. Й. Сидорук, В. В. Трофимович, В. І. Шанюк. – Рівне ; Острог : Волин. обереги, 2015. – 448 с.

У хрестоматію включено документи і матеріали до вивчення курсу «Історія України», зокрема, Документ 130. Проект організації операції «Схід», підготовлений МНО та МГБ Польщі (Весна 1947 р.); Документ 131. Наказ № 002 Командування ОГ «Вісла» (21 квітня 1947 р.); Документ 132. Звіт Командування ОГ «Вісла» про діяльність Групи (25 липня 1947 р.) (с. 255 – 273).

Гаврилів І. О. Західна Україна у 1921-1941 роках: нарис історії боротьби за державність : монографія / І. О. Гаврилів. – Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2012. – 472 с.

Гавриш Н. Остарбайтари з Березнівського району [Рівненської області, яких було примусово вивезено у період німецької окупації 1941-1944 рр.] / Н. Гавриш // Літопис Березнівщини : наук. записки Березнів. краєзн. музею. – Рівне : О. Зень, 2011. – Вип. 1. – С. 139-147.

Галело С. М. Від Бугу до Сіхоте-Аліня : док.-худож. вид. / С. М. Галело. – Рівне : Волин. береги, 2008. – 48 с. – (Приватна колекція Б. Й. Столярчука).

Глодя К. Остарбайтери з Рівненщини у фашистських концтаборах / К. Глодя // Голос України. – 2013. – 23 трав. – С. 22.

Видано дослідження Віталіни Данильчук «Українські остарбайтери: 1941-1947 рр.», в якому розглянуто тему використання примусової праці рівнян-остарбайтерів в економіці фашистської Німеччини.

Гон М. Особливості міжетнічної взаємодії в контексті політичних процесів на західно-українських землях у міжвоєнний період / М. Гон. – Рівне : Волин. береги, 2006. – 431 с.

Гулай В. В. Міжетнічна комунікація в Західній Україні в роки Другої світової війни : монографія / В. В. Гулай. – Львів : Львів. політехніка, 2011. – 460 с.

Один з розділів книги розкриває мобілізаційні та депортаційно-переселенські інструменти впливу сталінського режиму на характер міжетнічної взаємодії (с. 371-382).

Давидюк Р. Остарбайтери з Рівненщини: між двома тоталітарними режимами / Р. Давидюк // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії / голов. ред. Р. Постолюк. – Рівне : РДГУ, 2014. – С. 305-306.

Данильчук В. Використання населення Рівненщини на примусових роботах в Австрії та Німеччині / В. Данильчук // Реабілітовані історією : у 27 т. / упоряд.: О. А. Білоконь, Р. П. Давидюк, А. А. Жив'юк та ін. – Рівне : ДМ, 2013. – Кн. 3 : Рівненська область. – С. 62-71.

Про вивезення населення Рівненської області на роботи до рейху, яке розпочалося наприкінці літа - восени 1941 р. і тривало до березня 1944 р.

Данильчук В. До проблем порятунку євреїв Рівненського регіону під час Другої світової війни на роботах у Німеччині та статусі військовополонених / В. Данильчук // Голокост і сучасність. Студії в Україні і світі. – 2014. – № 1. – С. 9-23.

Данильчук В. Р. Остарбайтери як об'єкт репресій радянської влади / В. Р. Данильчук // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : наук. зап. Рівнен. держ. гуманітар. ун-ту : зб. наук. праць / Рівнен. держ. гуманітар. ун-т ; голов. ред. Р. М. Постолюк. – Рівне : РДГУ, 2012. – Вип. 23. – С. 252-260.

У статті на основі архівних документів і матеріалів проаналізовано репресивну політику радянської влади стосовно остарбайтерів, репатрійованих у Рівненську область.

Данильчук В. Р. Рейхскомісаріат – Рейхові: українці з Рівненщини на примусових роботах в Австрії та Німеччині : монографія / В. Р. Данильчук. – Рівне : ДМ, 2013. – 282 с.

Данильчук В. Р. Українські оstarбайтери: 1941-1947 рр. : (на прикладі Рівнен. обл.) / В. Р. Данильчук. – Рівне : ДМ, 2012. – 282 с.

Данильчук Г. Оstarбайтери з України: історіографічний огляд проблем вивезення та репатріації / Г. Данильчук // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : зб. наук. праць / ред. Р. Постоловський. – Рівне : О. Зень, 2016. – С. 439-457.

Про вивезення населення з території України, зокрема з Рівненщини, на примусові роботи у Третій рейх в роки Другої світової війни.

Данілічева В. Ф. Депортація населення з Рівненщини у 30-50-х рр. / В. Ф. Данілічева // Волинь незабутня : тези IV регіон. наук.-практ. конф. «Краєзнавчі дослідження з історії Волині. Нові підходи, форми і методи». – Рівне, 1993. – С. 67-70.

Перші депортації на Рівненщині почались у 1939-1940 рр. і продовжувались у 1944 - поч. 50-х роках.

Діак І. В. Волинсько-Холмська трагедія / І. В. Діак. – Київ : Світ успіху, 2016. – 320 с.

Один з розділів книги висвітлює українсько-польське протиборство, яке стало однією з причин вигнання польського населення із західноукраїнських земель та українського – з українсько-польського пограниччя.

Документ 88. Наколо акції «Вісла» // Сивіцький М. Історія польсько-українських конфліктів / М. Сивіцький ; пер. з пол. Є. Петренка. – Київ : Вид-во ім. О. Теліги, 2005. – Т. 3. – С. 404-415.

Один з розділів висвітлює масове переселення українського населення в межах Польщі, відомого як акція «Вісла», операції, яка мала за мету здійснити етнічну чистку.

Енциклопедичний словник Холмщини / уклад.: А. І. Салюк, А. Л. Арцишевська. – Львів : СПОЛОМ, 2017. – 600 с. ; іл.

У словнику у науково-популярній формі викладено інформацію з життя української спільноти Холмщини в різні історичні періоди. В статтях висвітлено найважливіші події на цих землях – їх колонізацію східнослов'янськими племенами у ранньому середньовіччі, формування місцевого українського етносу, життя українців Холмщини в Галицько-Волинській державі та під владою інших держав, боротьбу за збереження

національної ідентичності та приєднання до Української Народної Республіки.

Журик С. Реалізація заходів примусової мобілізації робочої сили в Оженині [Острозького району Рівненської області] німецькою окупаційною владою / С. Журик // Острозький краєзнавчий збірник / Держ. іст.-культ. заповідник м. Острога ; Остроз. наук.-краєзн. т-во «Спадщина» ім. князів Острозьких ; за ред.: М. Манько, М. Данилюк, Т. Глушман. – Острог : Острозька академія, 2013. – Вип. 6. – С. 193-196.

У квітні 1943 року за наказом німецької влади складено реєстри громадян села Оженин Острозького району та розпочалася насильницька депортація до Німеччини.

Зиль В. Соціально-демографічний вимір боротьби радянської влади з націоналістичним підпіллям на Волині (1944-1950-ті рр.) / В. Зиль // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії / голов. ред. Р. Постоловський. – Рівне : РДГУ, 2014. – С. 166-168.

Злочин / упоряд.: П. Кардаш. – Київ : Вид-во ім. О. Теліги, 2005. – 560 с.

У книзі міститься інформація про депортацію української інтелігенції у 1921-1922 рр., про розкуркулювання, яке супроводжувалося масовим виселенням українців з України в східні райони Росії в 1933-1937 рр., розповіді потерпілих про жорстокі, людиноненависницькі форми й методи катування українців в Західній Україні, зокрема, про розстріли в тюрмах, масове виселення та знущання у катівнях Сибіру та Далекого Сходу, про акцію «Вісла» та ін.

Корнелюк Г. Нас евакуювали з прабатьківських земель / Г. Корнелюк // Український вісник : (незалежний політико-просвітянський альманах). – Львів ; Республіка Комі ; Дубно, 2005-2006. – № 4-5(11-12). – С. 308-309.

Розповідь жительки Мирогощі Дубенського району, депортованої з Холмицини у жовтні 1944 р.

Мартинюк О. Спогади остарбайтерів з Рівненщини про умови життя та праці у гітлерівській Німеччині / О. Мартинюк // Terra incognita : студент. наук. журн. : присвяч. Любомиру Роману Винару / голов. ред. Н. Мартинюк. – Острог : Острозька академія, 2017. – Вип. 1. – С. 54-63.

Марчук І. Операція «Захід» на території Рівненської області / І. Марчук // Реабілітовані історією : у 27 т. / упоряд.: О. А. Білоконь, Р. П. Давидюк, А. А. Жив'юк та ін. – Рівне : Дятлик М. С., 2017. – Кн. 7 : Рівненська область. – С. 219-290.

Про найбільшу таємну операцію щодо масового виселення мешканців з території західноукраїнських областей, яка відбулася у кінці жовтня 1947 р. та отримала кодову назву «Операція «Захід».

Матеріали щодо вислання на спецпоселення сім'ї Андрошука Миколи Артемовича («Вороний», «Петро») // Реабілітовані історією : у 27 т. / упоряд.: О. А. Білоконь, Р. П. Давидюк, А. А. Жив'юк та ін. – Рівне : ДМ, 2016. – Кн. 6 : Рівненська область. – С. 60-65.

Матеріали щодо вислання на спецпоселення сім'ї Маєвського Анатолія Васильовича («Гредбля», «Йовта», «Уліян») // Реабілітовані історією : у 27 т. / упоряд.: О. А. Білоконь, Р. П. Давидюк, А. А. Жив'юк та ін. – Рівне : ДМ, 2016. – Кн. 6 : Рівненська область. – С. 49-59.

Матеріали щодо вислання на спецпоселення сім'ї Музичка Адама Дмитровича («Ясен») // Реабілітовані історією : у 27 т. / упоряд.: О. А. Білоконь, Р. П. Давидюк, А. А. Жив'юк та ін. – Рівне : ДМ, 2016. – Кн. 6 : Рівненська область. – С. 37-48.

Надольський Й. Реалізація на Рівненщині сталінської депортаційної політики в 1944-1950 рр. / Й. Надольський // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею : матеріали наук. конф. 25 – 26. 10. 2006 р. – Рівне : Волин. береги. – 2006. – Вип. 4. – С. 121-125.

Остарбайтери : спогади жителів Рівненщини, вивезених гітлерівцями на каторжні роботи до Німеччини. – Рівне : Азалія, 1996. – 120 с. – (Реабілітовані історією).

Пастушок В. У нетрях сталінського ГУЛАГу : спогади / В. Пастушок. – Рівне : Азалія, 2003. – 27 с. – (Реабілітовані історією).

Пацула Й. Волинь – мій біль, моя надія: штрихи до історії краю / Й. Пацула. – Рівне : Азалія, 2005. – 224 с. – (Бібліотечка Рівненської «Просвіти» ; Число 8).

Один з розділів книги присвячений переселенцям, зокрема, переселенням українців і поляків з їх одвічних територій.

Рівненщина репресована, депортована, мордована. 1939-1941 : матеріали громад. іст.-правових слухань у Рівному 9 черв. 1996 р. – Рівне : Азалія, 1997. – 90 с. – (Реабілітовані Історією).

Савчук О. Свої серед своїх : депортації українців з Холмщини й Підляшшя в 1944-1947 рр. : монографія / О. Савчук. – Луцьк : Гадяк Ж. В., 2012. – 237 с.

Тимченко А. Радянський фактор в українсько-польському міжнаціональному конфлікті в Західній Україні (1939-1947). Історіографія проблеми і ступінь її вивчення / А. Тимченко // Польські студії : зб. ст. / Нац. ун-т Києво-Могилян. акад. ; упоряд. О. Гнатюк ; ред. часоп.: К. Сігов, Л. Фінберг. – Київ, 2015. – № 8 : VIII-й конкурс ім. Є. Гедройця. – С. 137-163.

Трохлюк Н. Депортація. Ті, що перемогли страх / Н. Трохлюк, Ю. Іванюк // Літопис Березнівщини : наук. зап. Березнів. район. краєзн. музею / Березнів. район. краєзн. музей ; ред.-упоряд. Н. Трохлюк. – Рівне : О. Зень, 2017. – Вип. III. – С. 75-88.

Про масові депортації цивільного населення в 1939-1953 рр. у Березнівському районі, що на Рівненщині.

У жорнах історії : спогади, хроніка, публіцистика / Київ. ветеран. т-во депорт. українців «Холмщина» ім. М. Грушевського ; упоряд.: А. Музичук, С. Романюк. – Київ : Гранма, 2017. – 392 с.

Збірник базується на спогадах і свідченнях очевидців – уродженців Холмщини про депортацію українців у 1944-1946 роках у східні та південні області Радянської України на спецпоселення у колгоспи, без права повернення на батьківщину.

Ярмощук О. Спогади про Холмщину і спогади з життя / О. Ярмощук. – Рівне : Папірус-друк, 2011. – 450 с.

Спогади українця з Холмщини, лікаря за професією Олексія Ярмощука про події 1939-1946 рр. в Україні, зокрема у Рівномуі.

Підготувала Л. Степанюк